

PACEM IN TERRIS
(Мир на землі)

ЕНЦИКЛІКА ПАПИ ІВАНА ХХІІІ
ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ МИРУ
МІЖ УСІМА НАРОДАМИ В ІСТИНІ,
СПРАВЕДЛИВОСТІ, ЛЮБОВІ ТА СВОБОДІ

Львів - 2008

МИР НА ЗЕМЛІ

**Енцикліка Папи Йоана ХХІІІ
про встановлення миру між усіма народами в істині,
справедливості, любові та свободі**

*Велебним Братам патріярхам, примасам,
архиспископам, єпископам та іншим місцевим
ординаріям, що перебувають у мирі й співпраці з
Апостольським Престолом, клирові й Христовим
вірним усього світу і всім людям доброї волі*

IOANNES PP. XXIII
Litterae encyclicae *Pacem in terris*
de pace omnium gentium in veritate, iustitia, caritate, libertate
constituenda

*Переклав з латинської мови
Ростислав ПАРАНЬКО*

*Літературне редагування
Люба МАРІНОВИЧ*

МИР НА ЗЕМЛІ, що його в усі часи так палко прагнуло все людство, як відомо, можна усталити й укріпити лише свято зберігаючи встановлений Богом лад.

Адже науковий прогрес і технічні винаходи виразно показують, що і в живих істотах та силах природи панує дивовижний порядок, і людині притаманна здатність осягати цей порядок, а також створювати собі зняряддя для підкорення цих сил і для спрямування їх на свою користь.

Та насамперед науковий прогрес і технічні винаходи показують безмежну велич Бога, який сотворив і Всесвіт, і саму людину. Всесвіт Він сотворив з нічого, і вилив на нього багатство своєї мудрости й доброти, за що священний псалмоспівець восхваляє Бога такими словами: «Господи, Боже наш, яке предивне Твоє ім'я по всій землі!» (Пс. 8: 2 (1)) або такими: «Яка їх, твоїх діл, Господи, сила! У мудрості усе Ти створив» (Пс. 104 (103): 24). Сотворив Бог також людину – «на свій образ і на свою подобу» (пор. Бут. 1: 26), наділену розу-

© *Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano*
© *Інститут релігії та суспільства*
Українського Католицького Університету.
Комісія «Справедливість і мир» УГКЦ

мом і свободою, і поставив її паном над цілим Всесвітом, як промовляє той-таки псалмоспівець: «Мало чим зменшив еси його від ангелів, славою й честю увінчав його. Поставив його володарем над творами рук Твоїх, усе підбив йому під ноги» (Пс. 8: 6–7 (5–6)).

Нині ж просто диво, як запекло воює з найкращим ладом Всесвіту сум'яття – і окремих людей, і цілих народів, – так, неначе їхні взаємини можуть керуватися лише силою.

І все ж у людському нутрі Творець світу закарбував той порядок, що його людське сумління виявляє і наказує старанно берегти: «Вони виявляють діло закону, написане в їхніх серцях, як свідчить їм їхнє сумління» (Рим. 2: 15). А втім, як може бути інакше? Адже все, що створив Бог, звіщає Його безмежну мудрість; і тим чіткіше звіщає, чим вищою довершеністю наділене (пор. Пс. 18: 8–11).

Хибна гадка часто вводить в оману багатьох, які вважають, що взаємини між окремими людьми та їхніми державами можуть керуватися тими самими законами, що й бездушні сили і первні Всесвіту; і все ж цих законів – хай вони й іншого роду – треба прагнути там, де їх записав Отець усього, – у людській природі.

Ці закони прекрасно навчають людей тих правил, за якими люди впорядковують своє співжиття; за якими слід укласти взаємини між громадянами і державними урядовцями їхньої громади; за якими мають вступати між собою у відносини держави; нарешті, за цими правилами мали б вибудовувати свої взаємини, з одного боку, окремі люди й держави, а з іншого боку – вся міжнародна спільнота; заснування такої спільноти вимагають спільні для всіх інтереси.

I

Насамперед варто обдумати той порядок, який конче мав би діяти поміж людьми.

Далі, у всякому людському співжитті, якщо хочемо, щоб воно було добре влаштоване і комфортне, слід покласти за основу той принцип, що кожній людині притаманна особистісність, тобто наділена розумом і вільною волею природа, а тому вона за своєю суттю має права і обов'язки, які прямо й одночасно випливають із її природи; оскільки ж вони загальні та непорушні, то й відібрати їх у жодний спосіб неможливо (2).

Те, що ми вбачаємо гідність людської особи ще й у Богом даних правдах, конче спонукає нас набагато вище її цінувати: людей відкупив своєю кров'ю Ісус Христос, їх через вишню благодать учинено дітьми і друзями Божими, їх поставлено спадкоємцями вічної слави.

Намірившись від початку повести мову про права людини, зауважмо, що людина має право на життя, право на недоторканність, право на засоби для гідного життя, й насамперед на їжу, одяг, дім, відпочинок, медичне обслуговування; нарешті, на послуги, що їх кожному надає держава. Звідси випливає, що людина також має право на допомогу при втраті здоров'я через нещасний випадок, при трудовій інвалідності, у вдівстві, в похилому віці, у вимушеному безробітті; нарешті, у разі втрати засобів для життя не з власної провини (3).

До того ж людина за своїм природним правом вимагає належної пошани; доброго імені; свободи у пошуку істини, а також – за умови збереження морального ладу й спільних інтересів усіх – у проголошенні й оприлюдненні власної думки

та в будь-якій професійній практиці; нарешті, людина вимагає достовірної поінформованості про події суспільного життя.

За природним правом людина може також вільно йти в науку, а тому має вільно навчатися: чи то фундаментальних дисциплін, чи технічних, чи професійних, відповідно до наукового поступу кожної громади. А для цього треба домагатися і докладати труду, щоб люди мали змогу, володіючи достатнім хистом, просуватися до студій вищого рівня, і по змозі робити це так, щоб надалі посісти в людському суспільстві такі функції й обов'язки, які відповідали б і їхньому вродженому хистові, й набутому досвідові (4).

До прав людини також слід зарахувати те, що вона повинна мати змогу поклонятися Богові згідно з мірилом власної совісті й приватно та публічно сповідувати свою релігію. Адже, як прекрасно повчає Лактанцій, «нас породжено з тою умовою, щоб ми ставилися до Бога, який нас породив, із правною і належною покорою, щоб ми лише Його знали, щоб лише за Ним ішли. Ми пов'язані з Богом цими путами побожності; звідси й походить слово “релігія”» (5). А Наш Попередник, непорочної пам'яті Лев XIII, стверджував: «Ця істинна, гідна дітей Божих свобода, яка щонайвірніше береже гідність людської особи, перевищує всяке насильство й кривду; Церква її завше прагне і особливо нею дорожить. Такої свободи стійко домагалися для себе апостоли, її схвалили своїми писаннями апологети, а величезне число мучеників освятили її власною кров'ю» (6).

До того ж людина має непорушне право вибирати той спосіб життя, якому віддає перевагу: або створити сім'ю, в розбудові якої чоловік і жінка користуються рівними правами й обов'язками, або прийняти чин священничого чи монашого життя (7).

Щодо сім'ї, ґрунтованої на єдиному, нерозривному, вільно укладеному шлюбі, то її треба вважати немовби первинним і природним сім'ям людської спільноти. Звідси випливає, що сім'ю треба якнайстаранніше підтримувати – як економічно та соціально, так і в царині культури й моралі: все це має зміцнювати сім'ю й допомогти їй у виконанні своєї функції.

Що ж до батьків, то найперше їм належить право рости й виховувати дітей (8).

Якщо звернутися до царини економіки, то очевидно, що природне право дозволяє людині не лише здобувати статки своєю працею, а й вільно цю працю виконувати (9).

Однак із такими правами, певна річ, пов'язане і право вимагати, щоб людина працювала в таких умовах, які не погіршать тілесного здоров'я, не спричинять падіння моралі, не завадять зростанню молоді. Щодо жінок, то їм треба надати можливість працювати в таких обставинах, які не суперечили б їхнім потребам і обов'язкам як дружин і матерів (10).

Гідність людської природи породжує також право на заняття економічною діяльністю співмірно з почуттям відповідальності (11). А відтак слід і про те згадати, що працівникові належить справедливо встановлена винагорода, тобто така, що, в міру доступних можливостей, дозволяє працівникові та його сім'ї спосіб життя, сумісний із людською гідністю. Про це Наш Попередник, блаженної пам'яті Пій XII, каже: «Обов'язок працювати, закладений у самій природі, рівною мірою доповнюється природним правом, за яким людина може вимагати, щоб із докладеної нею праці їй та її дітям надходило все необхідне для життя: настільки глибокою є природна спонука людини до самозбереження» (12).

До того ж із людської природи виводиться право приватної власності, зокрема на засоби виробництва; це право, як ми вже деінде проголошували, «дієво сприяє тому, щоб було захищено гідність людської особи і щоб кожен вільно здійснював своє покликання у всіх ділянках праці; нарешті, воно підтримує злагоду і спокій у родинному співжитті, а також примножує мир і добробут у державі» (13).

Насамкінець доречно й те зауважити, що у праві приватної власності закладено ще й суспільний обов'язок (14).

А з того, що людина за своєю природою – істота суспільна, впливає право людей збиратися разом і створювати спільноти; надавати створеним спільнотам тієї форми, яку вони вважатимуть за доречнішу для досягнення мети; діяти у згаданих спільнотах з доброї волі й на власну відповідальність, доводячи їх до бажаного результату (15).

У нашій енциклопедії *Mater et Magistra* ми також наполегливо нагадуємо, що конче треба засновувати численні товариства й організації, спроможні досягти тієї мети, до якої окрема людина не в змозі успішно прямувати; адже ці товариства й організації слід вважати цілком необхідними знаряддями для захисту гідності й свободи людської особи, за умови збереження почуття відповідальності (16).

Далі, у кожної людини має бути непорушне право або залишатися на місці, або переїжджати деінде в межах своєї країни; а за поважних причин їй конче має бути дозволено виїжджати на проживання до інших країн (17). Те, що хтось є громадянином якоїсь держави, жодним чином не має боронити йому бути членом вселюдської родини і громадянином все-світньої спільноти й союзу, спільного для всіх людей.

Нарешті, додаймо і те, що з гідністю людської особи пов'язане право на активну участь у державних справах і власний внесок у добробут всіх громадян. Адже, як сказав Наш Попередник, блаженної пам'яті Пій XII, «людина далека від того, щоб її як таку мали за об'єкт чи пасивний елемент суспільного життя; а тому її треба радше вважати його суб'єктом, основою і метою» (18).

Людській особі також належить законний захист її прав: захист ефективний, рівноправний, що відповідає істинним нормам справедливості, як нагадує Наш Попередник, блаженної пам'яті Пій XII: «Питоме і довічне право людини, за яким кожному гарантовано юридичний захист і визначено чітко окреслене й забезпечене від усякого свавільного нападу правове поле, впливає з того правового ладу, якого воліє Бог» (19).

Всі досі згадані права людини, що впливають із її природи, у тій-таки людині, якій вони належать, поєднуються з відповідними обов'язками; ці права й обов'язки беруть початок, поживу і щонайтвердішу міць із природного закону, який наділяє правами і накладає обов'язки.

Отож – вдаймося до прикладів – право людини на життя пов'язане з обов'язком життя берегти; право на гідне життя – з обов'язком жити достойно; право на вільний пошук істини – з обов'язком дедалі поглиблювати і розширювати цей пошук.

Якщо це доведено, то звідси також впливає, що у людському суспільстві якомусь природному праву однієї людини відповідає обов'язок інших людей, а саме обов'язок визнавати і поважати це право. Адже всяке фундаментальне право людини бере свою силу й авторитет із природного закону, який цим правом наділяє, водночас накладаючи відповідний обов'язок.

Тому тих, хто, домагаючись своїх прав, або цілковито занедбує свої обов'язки, або не досить добре їх виконує, можна порівняти з тими, хто однією рукою будує, а іншою – руйнує.

Оскільки люди від природи схильні гуртуватися, то їм годиться жити разом і прагнути добра одне для одного. А тому добре облаштування людського співжиття вимагає, щоб ті люди рівною мірою і визнавали права, і виконували обов'язки. Звідси також випливає, що кожен має великодушно докладати свою працю до встановлення такої громадянської традиції, за якої будуть дедалі старанніше і плідніше плекати права і обов'язки.

Наприклад, не досить дати людині право на засоби для життя, якщо ми не трудитимемося в міру своїх сил, щоб забезпечити її всім потрібним для споживання.

До того ж людське суспільство не лише має бути впорядкованим, а й приносити людям рясні плоди. Це потребує, щоб вони не тільки навзаєм визнавали свої права і виконували обов'язки, а й щоб усі об'єднувалися в численних починаннях: сучасна громадянська культура це і дозволяє, і радить, і вимагає.

Попри те, гідність людської особи вимагає, щоб у своїх діях людина користувалася власними рішеннями і свободою. Тому, коли йдеться про громадянське суспільство, зрозуміло, чому людина шанує права, виконує обов'язки, а також допомагає іншим – насамперед підтримкою і порадою – у здійсненні безлічі справ, діючи за власною настановою, судженням і професійним сумлінням, а не спонукувана приневоленням чи наказом, переважно зовнішнім. Всяку людську спільноту, засновану лише на силі, треба називати такою, що вже не має

в собі нічого людського, бо в ній у людей відбирають свободу замість того, щоб відповідно стимулювати їх до життєвого поступу і досягнення досконалости.

Саме тому громадянське суспільство слід вважати добре влаштованим, плідним і відповідним до людської гідности тоді, коли воно керується правдою; про це нагадає і апостол Павло: «Відкинувши брехню, говоріть кожен правду ближньому своєму, бо ми один одному члени» (Еф. 4: 25). Це, звісно, станеться, якщо кожен правильно визнаватиме і свої права, і свої обов'язки щодо інших. Навіть більше: людська спільнота буде такою, як ми щойно описали, якщо громадяни, керуючись справедливістю, старатимуться і шанувати права інших, і пильнувати власних обов'язків; якщо їх вестиме такий запал любови, що вони відчуватимуть потреби інших, наче свої, ділитимуться з іншими своїми благами і прагнутимуть до того, щоб у цілому світі й між усіма відбувся обмін найкращими духовними й інтелектуальними здобутками. Але й це ще не все. Свобода згуртовує людське суспільство у спосіб, який відповідає гідності громадян, від природи наділених розсудком, а отже, відповідальних за свої дії.

Отож, Велебні Браття і улюблені діти, людське суспільство передовсім треба вважати чимось здебільшого духовним: через нього люди в променях світла істини діляться тим, що пізнали про природу; мають змогу домагатися своїх прав і виконувати обов'язки; мають стимул до здобуття духовних благ; спільно отримують праведне задоволення від усього, що є прекрасним; завжди воліють передати іншим усе, що у них є найкращого; завзято прагнуть до того, щоб духовні блага інших обернути на користь власній духовності. Ці блага не лише охоплюють своїм впливом, а й скеровують усе, що стосується культури, економіки, суспільних зв'язків, політичних рухів і

вчень, настанов законодавства; нарешті, усе, що належить до інших ділянок, які становлять обличчя людської спільноти і постійно її розвивають.

Природа того ладу, що панує в людській спільноті, є цілковито безтілесною, адже він спирається на істину; здійснюється згідно з настановами справедливості; вимагає одушевлення і вдосконалення через взаємну любов; нарешті, йому слід надавати дедалі людянішої рівноваги, зберігаючи недоторканною свободу.

Лад, засади якого стосуються кожного і є абсолютними й непорушними, бере початок винятково від істинного Бога, особистісного і трансцендентного щодо людської природи. Адже Бог – найперша Істина і найвище Добро – є тим найглибшим джерелом, звідки справді може черпати життя людська спільнота – звісно, якщо вона правильно влаштована, плідна і відповідає гідності людини (20). Саме цього стосуються слова св. Томи Аквінського: «А те, що людський розсудок є мірилом людської волі, котре вимірює її доброту, – дано йому за вічним законом, яким є божественний розсуд... Тому очевидно, що добра воля людини набагато більше залежить від вічного закону, ніж від людського розсудку» (21).

Нашу добу немовби позначено такими трьома рисами:

Передусім ми бачимо, що робітничий клас поступово прогресує і економічно, й соціально. Почавши від домагання своїх прав, переважно в економічній та соціальній сферах, він зробив наступний крок, домагаючись свого у політиці, а врешті звернув увагу й на здобуття витонченіших культурних благ. Тому теперішні робітники в усьому світі наполегливо вимагають, щоб у всіх суспільних ділянках – в економічній і соціальній сферах, у політиці, нарешті, в галузях культури й

ідеології – їх трактували не як річ, позбавлену свободи й розсудку, котру на свій розсуд використовують інші, а як людей.

Далі, кожному видно, що жінки беруть участь у громадському житті. Можливо, це швидше стається у тих народів, які сповідують християнську віру; дещо повільніше, але повсюдно – у тих, які мають іншу історичну спадщину і ведуть інший спосіб життя. Жінки, дедалі краще усвідомлюючи свою людську гідність, аж ніяк не терплять, щоб їх мали за бездушну річ або знаряддя, тож і вимагають для себе – і в сім'ї, і в суспільстві – прав та обов'язків, гідних людської особи.

Нарешті, зауважуємо, що в наші дні людська спільнота переходить до цілковито нових форм суспільного і громадського життя: оскільки вже всі народи або визволилися, або мають намір визволитися, то невдовзі вже не залишиться ні народів, які панували б над іншими, ні таких, що корилися б чужій владі.

Люди всякого племені або вже числяться серед громадян якоїсь вільної держави, або цього чекають; жодна спільнота, хай якого вона походження, вже не хоче улягати чужому наказові. В наші часи застаріли уявлення, що трималися стільки століть; уявлення, за якими одні класи людей посідають нижчі місця, тим часом як інші домагаються перших ролей – чи з огляду на економічне та суспільне становище, чи на стать, чи на сходинку у владній драбині.

Навпаки, вельми поширеним і загальноприйнятим є переконання, що всі люди від природи рівні за своєю гідністю. Тому, принаймні теоретично, аж ніяк не схвалюється расова дискримінація – а це дуже важливо для побудови людського співжиття на тих засадах, які ми згадували. Проте якщо в людини з'являється усвідомлення своїх прав, то в ній конче має

народитись і усвідомлення своїх обов'язків; тож коли хтось має якісь права, на нього лягає обов'язок домагатися тих прав як ознак своєї гідності, а на інших – ті права визнавати і шанувати.

Коли уклад громади формується згідно з правами й обов'язками, люди неодмінно досягають те, що належить до інтелектуального й духовного життя; чітко розуміють, що таке істина, справедливість, любов, свобода; усвідомлюють себе членами суспільства. Але й це ще не все: з тієї ж причини люди наближаються до кращого пізнання Бога, вищого за людську природу й наділеного особистістю. Тому вони мають стосунки з Богом немовби за основу свого життя: і того, яке вони проживають внутрішньо, у власній душі, й того, яке вони поділяють із рештою людей.

II

Людське суспільство не може бути ні добре влаштованим, ні плідним благами, якщо в ньому не буде тих, хто, наділений законною владою, зберігатиме інституції та докладатиме стільки труду й старання, скільки треба для блага усіх. А свою владу вони виводять від Бога, як повчає св. Павло: «Нема бо влади, що не була б від Бога» (Рим. 13: 1–6); а св. Йоан Златоуст, пояснюючи слова апостола, пише: «Що ти кажеш? Невже кожного можновладця ставить Бог? – Не про те кажу: не про окремих можновладців мова, а про саму річ. Кажу лише, що існуванням властей, коли одні наказують, інші коряться, а не чинять випадково й навмання, завдячуємо Божій мудрості» (22). А й справді: оскільки Бог створив людей суспільними за природою й оскільки жодне суспільство не може «існувати, якщо усіх не очолюватиме хтось, хто єдиною

і дійвою спонуюю давав би кожному порух до спільної мети, то людське суспільство конче потребує влади, яка ним керувала б; влади, котра, як і само суспільство, походить від природи, а отже – від самого Бога» (23).

І все ж не варто вважати владу такою, що для неї вже нема жодного указу; навпаки, оскільки вона впливає зі здатності наказувати згідно з правним розумом, то й сама змушена виводити свою зобов'язувальну силу з морального ладу, для якого, своєю чергою, началом і метою є Бог. Тому-то й нагадує Наш Попередник, блаженної пам'яті Пій XII: «Абсолютний лад живих істот і призначення самої людини (кажемо про людину вільну, яка має обов'язки і непорушні права, яка є началом і метою людського суспільства) пов'язані також із державою, як необхідною [для людини] і наділеною владою спільнотою; якщо ж цю владу забрати, то держава не зможе існувати й жити... Оскільки згідно з правним розумом, а найбільше – згідно з християнською вірою, цей порядок усіх речей може брати початок лише від наділеного особистістю Бога, нашого Творця, то урядовці беруть свої повноваження з того, що певним чином причетні до самої Божої влади» (24).

Саме тому здатність наказувати, яка ґрунтується – винятково або переважно – на страхові кари чи на обіцянках нагороди, жодним чином не є дійвою спонуюю до пошуку спільного блага; а якщо такий пошук і відбувається, то він вочевидь аж ніяк не у згоді з гідністю людини, причетної до розсудку та свободи і ними наділеної. А оскільки влада полягає у здебільшого безтілесній силі, то державне керівництво має звертати увагу передовсім на сумлінність у діях кожного громадянина, тобто на покладений на кожного обов'язок бути готовим докласти свою працю для спільної користі. Проте оскільки всі люди рівні між собою за своєю природною гідністю,

то ніхто не може присилувати іншого робити щось у глибині його душі; це може лише Бог, Він-бо єдиний досліджує і судить приховані задуми серця.

Отож ті, хто виступає від імені держави, можуть із чистим сумлінням до чогось зобов'язувати людей лише тоді, коли їхня влада пов'язана з Божою владою і до неї причетна (25).

Усталеність цієї засади також сприяє гідності громадян: коли хтось кориться урядовцеві, то не кориться йому як людині, а насправді вшановує Бога, завбачливого Творця всіх речей, який наказав керувати всіма відносинами між людьми згідно з тим ладом, що його Він сам установив; адже виявляючи належне Богові почитання, ми аж ніяк не принижуємо свого духу, а ще більше його вивищуємо й ушляхетнюємо, бо служити Богові – означає правити (26).

Здатність наказувати впливає з порядку речей і походить від Бога; тож якщо представники державної влади або ухвалюють закони, або віддають накази, супротивні цьому порядку, а отже й волі Божій, то ні ухвалені закони, ні надані повноваження не можуть зобов'язувати людських душ, бо «слухатися слід більше Бога, ніж людей» (Ді. 5: 29). Та й сама влада тоді просто руйнується і вдається до гидкого беззаконня, як повчає св. Тома Аквінський: «На друге [заперечення] слід відповісти, що людський закон відповідає поняттю закону остільки, оскільки дотримується правного розуму, а відтак вочевидь виводиться із вічного закону. Коли ж він од правного розуму відступає, то зветься неправедним законом і відповідає поняттю не закону, а радше якогось насильства» (27).

Проте з того, що влада походить від Бога, аж ніяк не слід висновувати, що люди не мають права обирати зверхників

своєї держави, встановлювати державний лад, окреслювати процедуру і межі здійснення влади. Звідси випливає, що доктрина, яку ми виклали, сумісна з будь-яким істинно народним державним правлінням (28).

До того ж, оскільки окремі люди та групи-посередники мають робити кожне свій внесок у спільне благо, треба, щоб вони і власну користь пристосовували до потреб інших, і надавали власні блага та власне служіння там, де це приписують керівники держави, дотримуючись норм справедливості й обсягів та меж своїх повноважень. Отож ті, хто наділений владою у державі, має керувати за допомогою таких актів, які не лише справно виконувалися б, а й були б чи то безпосередньо спрямовані на благо держави, чи могли якось посприяти досягненню його.

Оскільки ж весь сенс існування державних урядовців полягає у забезпеченні спільного блага, то вочевидь вони мають так про те благо дбати, щоб і його природу зберегти, і узгоджувати свої розпорядження з реальними обставинами (29).

Поза сумнівом, до спільного блага належить і те, що є особливим для кожного народу зокрема (30); проте воно аж ніяк не дає всебічного окреслення цього блага. Адже спільне благо, як таке, що цілковито узгоджується з людською природою, здатне існувати цілісно і повною мірою лише тоді, коли, з огляду на глибинну природу й дійову причину спільного блага, буде завжди взято до уваги людську особу (31).

Сюди й те додається, що до цього блага за самою його природою конче причетні всі члени суспільства, хоч і в різний спосіб, а саме – відповідно до обов'язків, заслуг і обставин кожного громадянина. Тому всім зверхникам держави треба

прагнути до того, щоб примножувати це благо на користь усіх, не віддаючи переваги жодному громадянину чи групі громадян, як підтверджує Наш Попередник, непорочної пам'яті Лев XIII: «Аж ніяк не можна допускати, щоб цивільна влада служила вигоді когось одного чи небагатьох, адже її встановлено для спільного блага усіх» (32). І все ж міркування справедливості й рівності можуть деколи вимагати, щоб ті, хто представляє державу, більше уваги приділяли убогішим громадянам, адже вони менш спроможні домагатися своїх прав і законно захищати свою вигоду (33).

Тут, однак, вважаємо за потрібне нагадати Нашим дітям, що спільне благо стосується цілої людини, тобто потреб і духу, і тіла. Звідси випливає, що керівники держави, маючи на меті досягнення цього блага за допомогою відповідних заходів і кроків, мусять так це робити, щоб, зберігаючи порядок речей, забезпечувати громадян і тілесними, і духовними благами (34).

Вважаємо, що саме ці засади чітко окреслено в тому місці Нашої енцикліки *Mater et Magistra*, де Ми наголошуємо, що спільне благо усіх «охоплює сукупність тих суспільних обставин, у яких кожна людина зможе повніше і зручніше для себе досягати власної досконалості» (35).

Отож людина, яка складається з тіла і безсмертної душі, в цьому смертному житті не може ні до кінця вдовольнити свої потреби, ні сягнути досконалого щастя. Тому спільне благо треба забезпечувати такими шляхами і способами, які не лише не перешкоджали б вічному спасінню людини, а навіть йому служили б (36).

А оскільки в наші часи вважається, що спільне благо полягає насамперед у збереженні прав і обов'язків людської

особи, то й керівникам держави годилося б найбільше на те звертати увагу, щоб ці права визнавали, шанували, між собою узгоджували, захищали, розвивали, а відтак щоб кожен вільно міг виконувати свої обов'язки. Справді-бо, «найпершим завданням усякої державної влади є захист властивих людині непорушних прав і піклування про те, щоб кожен вільно виконував свої обов'язки» (37).

Тому кожен урядовець, який не визнає прав людини або їх порушує, не лише від власного обов'язку відступає, а й позбавляє всі свої накази зобов'язувальної сили (38).

До того ж важливим обов'язком тих, у чиїх руках – кермо державної влади, є так доречно і відповідно укладати й уряджати те право, яке поєднує між собою людей у суспільстві, щоб, по-перше, громадяни, які домагаються своїх прав, не ставали на заваді правам інших; далі, щоб, оберігаючи свої права, ніхто не стримував інших від виконання їхніх обов'язків; нарешті, щоб права усіх перебували під надійним захистом, а якщо їх було порушено, – щоб їх у повному обсязі відновити (39).

На додачу до цього ті, хто очолює державу, мають справді докладати зусиль, щоб підтримувати такий стан речей, за якого окремі громадяни могли б – і то вільно – захищати свої права і виконувати обов'язки; адже досвід показує, що там, де урядовці не вживають відповідних заходів у економіці, політиці, культурі, – залишається і далі поширюється нерівність між громадянами, через що права і обов'язки людини не знаходять свого втілення.

Тому державним службовцям конче слід докладати старань і турботи до того, щоб громадяни робили і економічний,

і соціальний поступ; щоб розвивати – мірою розвитку засобів виробництва – найважливіші служби, як-от: будівництво доріг, транспорт, зв'язок, водопостачання, житло, профілактика захворювань, доступ до сповідання релігії; нарешті, розважальні заклади. Очілникам держави треба старанно дбати і про страхування громадян, щоб у разі нещасного випадку або втрати працездатності за спеціальністю вони мали засоби для гідного життя. Наділеним державною владою слід так само намагатися досягти й того, щоб працездатним було надано можливість працевлаштування згідно з їхнім хистом; щоб кожному виплачували законну і справедливу заробітну платню; щоб у виробничих колективах робітники могли відчувати себе відповідальними за вкладену працю; щоб вони вільно могли засновувати групи-посередники, які роблять громадське життя доступнішим і пліднішим; нарешті, щоб усі – у зручній для них спосіб і відповідною мірою – мали змогу прилучатися до культурних благ.

Адже спільна користь усіх справді вимагає, щоб керівники держави дбали про якнайкращу рівновагу між узгодженням та захистом прав громадян і їхнім впровадженням – з тією метою, щоб переважання у державі прав певних людей чи спільнот не оберталось якимось особливими вигодами для них; щоб керівники, пильнуючи дотримання прав громадян, не доходили у цьому до абсурду й не ставали перешкодою для вільного користування тими ж таки правами. «Завше залишається в силі те, що повноваженням державної влади в економічній сфері, хай які вони широкі і хай як глибоко зачіпають суспільство, все ж годиться бути такими, щоб вони не лише не стримували свободи приватної діяльності, а й навіть її примножували – за умови надійного захисту прав кожної людської особи» (40).

Сюди мали б належати різні заходи, вжиті з боку державного керівництва для того, щоб громадяни вільніше могли і своїх прав домагатися, і виконувати свої обов'язки у кожній сфері суспільного життя.

А втім, неможливо однаково для всіх постановити, яка форма державного правління догідніша, який спосіб виконання служби керівниками держави – чи в ухваленні законів, чи в урядуванні державою, чи у судочинстві – є відповіднішим.

Справді-бо, найкраще можуть визначити, якою має бути форма державного правління і за яким укладом держава має здійснювати свої функції, не що інше, як наявні стан і обставини кожного народу: а вони змінюються залежно від часу і місця. І все ж, на нашу думку, у згоді з людською природою перебуває такий устрій держави, за якого вона складатиметься із трьох чинів урядовців, що відповідали б трьома основним функціям державної влади; адже в такій державі не лише функції урядовців, а й відносини між громадянами та державними службовцями окреслено згідно з нормами права, що дає надійний захист тим громадянам, які, з одного боку, боронять свої права, а з іншого – шанують свої обов'язки.

Однак для того, щоб такий юридичний і політичний устрій держави приніс свої плоди, від урядовців, природно, вимагається виконувати свою працю і розв'язувати посталі перед ними проблеми у належний спосіб і належними засобами, які відповідали б і їхнім функціям, і наявному становищу держави. Вимагається також, щоб завше мінливі обставини ніколи не змушували законодавців держави нехтувати у своїх діях ні нормами моралі, ні конституцією держави, ні вимогами спільного блага. Далі, і державні урядовці, достеменно знаючи закон і ретельно зважаючи конкретні обставини, мусять усе

правомірно облаштовувати; і судді, керуючись людською чесністю, а не спонукуючи жодної зі сторін, мають кожному вділяти правосуддя. Та й сам порядок речей вимагає, щоб і окремим громадянам, а не лише групам-посередникам, закон надавав належну підтримку в разі потреби ствердити якесь право і допильнувати обов'язок, – чи то у стосунках між самими громадянами, чи у стосунках із державними службовцями (41).

Не може бути сумніву і в тому, що порядок судочинства в державі, разом із нормами права та справедливості і з відповідною до рівня суспільного поступу дисципліною, приносить велику користь, спільну для всіх.

Однак у нашу добу суспільне життя таке різноманітне, таке багатогранне і таке жваве, що навіть найрозважливіше і найобачніше судові рішення часто виявляється невідповідним до суспільних потреб.

До цього треба додати й те, що, як бачимо, відносини громадян із громадянами, громадян та груп-посередників із урядовцями й, нарешті, одних урядовців тієї самої держави з іншими такі неоднозначні й нестійкі, що ми не в змозі поставити їх у чіткі правові межі. В таких випадках, якщо керівники держави хочуть і в принципі, і в окремих випадках зберегти неушкодженим державний юридичний устрій; якщо хочуть задовольняти першочергові потреби суспільного життя; якщо хочуть і [нааявні] закони пристосувати до щоденного вжитку, і нові питання піднімати, – вони мають правильно усвідомлювати, в чому полягає їхня служба та які межі її окреслюють. До того ж вони мають володіти такою внутрішньою врівноваженістю і чесністю, таким гострим розумом і твердою волею, щоб не лише оперативно визначати, в яких діях є потреба, а й вчасно та успішно їх виконувати (42).

Щодо змоги людей робити свій внесок в управління державою, то це, певна річ, є чимось властивим для людської гідності, – попри те, що вони можуть брати участь в управлінні лише тією мірою, яка відповідає станові їхньої громади.

А втім, право людей на доступ до управління державою відкриває перед ними нові й дуже широкі можливості. Оскільки за таких умов ті, хто очолює державу, частіше зустрічаються і спілкуються з громадянами, то мають змогу краще дізнатися, що потрібно для спільного блага; до того ж, коли одні державні службовці у визначений строк змінюють інших, їхній авторитет аж ніяк не старіє, а навпаки, неначе оновлюється відповідно до поступу людського суспільства (43).

З наведеного виразно випливає, що в нашу добу від юридичного устрою держави передусім вимагається скласти певний стисло і прозоро сформульований перелік властивих людині прав і втілити його в життя відповідно до загального ладу держави.

Далі, вимагається, щоб, вдаючись до відповідних юридичних термінів, для кожної держави було створено конституцію, яка окреслювала б спосіб призначення керівників держави; відносини, які мають пов'язувати їх між собою; повноваження кожного з них; нарешті, зобов'язання щодо способу та укладу їхніх дій.

Нарешті, вимагається, щоб було конкретно виписано права та обов'язки громадян і керівництва держави, щоб було чітко виділено їхнє головне завдання: визнавати, шанувати, узгоджувати між собою, захищати і розвивати права та обов'язки громадян.

Однак не можна погодитися з думкою тих, хто вважає, що права й обов'язки громадян, зобов'язувальна сила конституції, нарешті, сам принцип державної влади мають своїм першим і єдиним джерелом волю окремих людей або якоїсь спільноти (44).

І все ж ті прагнення, про які ми сказали, явно засвідчують, що в наші часи люди дедалі більше усвідомлюють свою гідність, а це їх спонукає і брати участь в управлінні державою, і вимагати, щоб державний лад дотримувався непорушних прав. Але й це ще не все: нині люди на додачу вимагають, щоб призначали державну владу згідно з нормами конституції й сама влада щоб виконувала свої функції в конституційних межах.

III

Те, що Наші попередники часто вчили щодо держави, тепер Ми своїм авторитетом воліємо підтвердити; а саме, що народи пов'язані між собою правами й обов'язками, а тому їхні потреби слід узгоджувати, зважаючи на істину, справедливість, солідарність і свободу. Годиться, щоб той природний закон, який править життям окремих громадян, так само рядив у міждержавних відносинах.

Ця думка стане очевидна для кожного, коли зважити, що керівники держав, поки виступають від імени своїх спільнот і дбають про їхнє благо, аж ніяк не можуть вийти за межі своєї природної гідності, а отже, їм за жодних умов не можна відступати від природного закону, який їх зобов'язує і є мірилом їхньої моралі.

А втім, неможливо навіть уявити, щоб люди були змушені позбуватися власної людськості через те, що їх поставлено очолювати державне правління. Навпаки, цим вони досягають найвищого ступеня гідності, завдяки якому, з огляду на виняткові обдарування й чесноти, їх мають за найвидатнішу частку держави.

Та й із самого морального порядку випливає, що громадянське суспільство конче потребує влади, яка б ним правила; що влада не може перекручувати цього порядку, бо негайно ж упаде, позбавлена основи. Саме про це нагадує сам Бог: «Тож слухайте, царі, і розумійте! Навчіться ви, що правите аж по край світу! Вважайте ви, що верховодите безліччю та пишастесь юрбою народів! Це бо Господь дав вам владу, від Всевишнього – зверхність; Він діла ваші розгляне й ваші заміри розслідить» (Муд. 6: 2–4).

Насамкінець, треба пам'ятати: навіть у тому, що стосується урядження відносин між державами, владу треба здійснювати так, щоб вона сприяла спільному благові, адже передусім для цього її поставлено.

До найвищих настанов щодо спільного блага треба зраховувати те, що слід визнавати моральний порядок і неухильно дотримуватися його повелінь. «Добре усталений державний лад має спиратися на норму чесноти як на несхитну й непорушну скелю, що її сам Творець зволив виявити у природі речей і закарбував незнищенними позначками в людських душах... Наче осяйне світило, вона світлом своїх настанов показує правильний шлях і окремим людям, і народам, які завше мусять звіряти свої норми і свій курс за її застережними, спасенними і передбачливими знаменнями, – щоб, бува, не потрапили в люту бурю й не зазнали катастрофи їхній труд

і їхні починання, котрі мали б установити новий порядок речей» (45).

Насамперед треба постановити, що у міждержавних зв'язках слід керуватися правдою. А правда вимагає, щоб у цьому ділі не було навіть натяку на расову дискримінацію; тому хай вважається священною і непорушною рівність усіх країн у їхній природній гідності. Кожній із країн належить право існувати, розвиватися й володіти необхідними для цього засобами; нарешті, передусім на себе їм слід покласти відповідальність за власні досягнення; кожна має також законне право боронити свою репутацію і вимагати належної поваги до себе.

Практика вчить нас, що люди часто різняться між собою – і дуже різняться – знаннями, чеснотами, хистом, достатком зовнішніх благ. Це, однак, ніколи не буде справедливою причиною для того, щоб ті, хто випереджає інших, якимось чином їм собі підкоряли; радше навпаки, на них ще тяжче лягає той обов'язок, який стосується кожного: допомагати іншим у спільному досягненні досконалості.

Подібно до цього, може статися, що деякі нації випереджають інші своїм науковим, культурним і економічним прогресом, проте ці досягнення аж ніяк не дозволяють панувати над іншими: вони лише зобов'язують докладати більше зусиль до спільного поступу всіх народів.

Бо й справді: якщо всі порівну наділені природною гідністю, то одні люди не можуть бути від природи вищими за інших людей. Звідси випливає, що і спільноти громадян – якщо вбачати їхню гідність такою, що походить від природи, – нічим між собою не різняться: кожна держава має подобу якогось

тіла, в якому членами є люди. А втім знаємо з досвіду, що народи зазвичай дуже чутливі – і це правомірно – до всього, що так чи так стосується гідності їхнього імені.

Отож правда велить конче дотримуватися незатьмарених норм чесноти у тих численних починаннях, що набули вжитку завдяки технічним винаходам, за допомогою яких плекають і розвивають взаємне пізнання між народами. Це аж ніяк не забороняє народам висвітлювати власні чесноти; натомість треба цілковито відкинути ті методи поширення інформації, які, через порушення засад істини і справедливості, шкодять добрій славі якогось народу (46).

Далі, стосунки між країнами слід укладати згідно з нормами справедливості, а це вимагає, щоб усі водночас і взаємні права визнавали, і взаємні обов'язки виконували.

Оскільки країни мають право і на життя, і на прогрес, і на здобуття засобів, необхідних для свого поступу, й на виконання головної ролі в цій справі, й на захист власного доброго імені та належної собі шани, – то звідси випливає, що на них так само лежить обов'язок діяльно захищати кожне з цих прав і уникати вчинків, які ті права порушували б. Як у їхніх особистих справах людям не можна так домагатися власної вигоди, щоб це кривдило інших, – так і державам не можна, не вчинивши злочину, примножувати свої статки коштом кривди чи несправедливого утиску інших націй. Тому влучним виглядає вислів св. Августина: «Коли усунути справедливість – чим будуть царства, як не великими ватагами розбійників?» (47).

Тобто може статися – і таки стається, – що держави, намагаючись шукати власного блага й вигоди, суперечать одна одній; однак розбіжності, які через це виникають, треба

розв'язувати не силою зброї, обманом чи підступом, а так, як личить людині: через обмін позиціями й міркуваннями, вчасну і достовірну оцінку фактів, врівноважене узгодження супротивних думок.

Цього, зокрема, стосується і тенденція, яка від XIX століття дедалі поширювалась і міцніла в усьому світі, а саме, що люди одного племені воліють керуватися власним правом і гуртуватися в націю. Оскільки з багатьох причин це не завше можливо, то часто менші за чисельністю етноси перебувають у межах нації іншого народу, а звідси постають дуже поважні питання.

У цій справі треба відверто визнати: все, що діється проти цих народів, щоб пригнобити силу і зростання їхнього етносу, разюче суперечить обов'язкові справедливості, надто коли ці лукаві посягання призводять до геноциду.

Навпаки, якнайліпше відповідає засадам справедливості те, щоб керівництво держави докладало дійових зусиль до покращення умов життя етнічних меншин у державі, зокрема щодо їхньої мови, освіти, прабатьківських традицій, економічної діяльності й підприємництва (48).

І все ж треба зауважити, що представники меншин – чи то через стан речей, що його вони змушені неохоче зносити, чи то через минулі події – часто схильні надмірно підносити свої етнічні особливості – аж до того, що нехтують загальнолюдськими цінностями, неначе благо всього людства має підпорядковуватися благові їхнього етносу. Проте цим громадянам було б розумно визнавати також ті вигоди, які постають для них із їхньої особливої ситуації: щоденне спілкування з громадянами, вихованими в іншій культурі,

неабияк сприяє інтелектуальному і духовному вдосконаленню, адже дає змогу поступово засвоїти чесноти, характерні для іншого етносу. Це, однак, вдається лише тоді, коли представники меншин, увійшовши до спільноти довколишнього народу, прагнуть прилучитися до їхніх звичаїв та інституцій; а не вдається тоді, коли вони розпалюють усобиці, що спричиняють численні втрати і стримують громадянський поступ націй.

Оскільки стосунки між країнами годиться будувати згідно з нормами правди і справедливості, то їм має сприяти жваве єднання сил і умів. А цього можна досягти через різні форми співпраці в тих чи тих ділянках; що й стається в нашу добу, приносячи здорові плоди в економіці, суспільному та політичному житті, освіті, охороні здоров'я, у спорті. Тому нам конче слід мати на увазі, що державна влада за своєю природою не для того встановлена, щоб тримати людину замкнутою в межах своєї нації, а щоб найперше захищати спільне благо держави, – а його аж ніяк неможливо відокремити від блага всього людства.

Отож громадянські суспільства у пошукові своєї користи не лише не мають шкодити іншим, а й мусять радитись між собою і поєднувати свої сили там, де зусилля окремих країн недостатні для досягнення бажаної мети. Тут треба особливо пильнувати, щоб корисне для одних країн не приносило іншим радше невигоду, ніж користь.

Далі, спільне благо всього людства потребує, щоб у кожній нації плекали всі види зв'язків між громадянами і групами-посередниками; оскільки ж у багатьох частинах світу існують людські суспільства, більш чи менш етнічно відмінні між собою, то слід остерігатися, щоб люди різного етнічного походження не були ізольовані одне від одного: це відверто

суперечить укладові нашої доби, за якого майже цілком усунуто ті відстані, що відділяють народ від народу. Не можна оминати й того, що люди кожного етносу, крім особливих і характерних обдарувань, які відрізняють їх від решти людства, мають і такі, що є спільними з іншими людьми, і то дуже важливі: за їхньою допомогою вони можуть здійснювати дедалі більший поступ і вдосконалювати себе, зокрема в тому, що стосується духовних благ. Отож їхнє право та обов'язок – вести своє життя в єдності з іншими членами суспільства.

Всім добре відомо, що в деяких краях є розбіжність між обширами придатних для обробітки земель і кількістю населення, у деяких – між родючістю ґрунту і доступністю землеробського знаряддя; а тому відомо й те, що у народів конче треба вимагати спільних зусиль, спрямованих на полегшення руху товарів, капіталу і людей (49).

За цих обставин ми вважаємо найдогіднішим, щоб, по змозі, діло шукало робочих рук, а не робочі руки – діла. Тоді багатьом громадянам буде надано можливість примножувати сімейні статки, щоб їм не доводилося, покинувши батьківщину, з болем у душі шукати нової оселі, приймати новий стан речей, вступати в нові відносини з іншими громадянами.

Оскільки Бог викликає в Нас почуття батьківської любови до всього людства, то Ми з гирким жалем у душі розглядаємо історію тих, кого з політичних причин вигнано з батьківщини; адже цю силу біженців, у нашу добу таки незліченну, завше супроводжує безліч неймовірних страждань.

З цього добре видно, в яких націях їхні зверхники аж надто звузили ті межі правомірної свободи, що в них окремі громадяни можуть вести гідне людини життя; навіть більше,

у такого штибу країнах подекуди або ставлять під сумнів саме право на свободу, або взагалі позбавляють цього права. Коли таке стається, правильний лад громадянського суспільства цілковито руйнується, адже державна влада за своєю природою призначена для захисту суспільного блага, і найперший її обов'язок – визнавати справедливі межі свободи та надійно оберігати це право на свободу.

З огляду на це, тут доречно буде нагадати людям, що ці біженці мають особисту гідність і що за ними треба визнавати права особи: вони аж ніяк не могли втратити ці права через те, що їх позбавлено громадянства своєї нації.

До особистих прав людини треба зарахувати і те, що їй вільно емігрувати до тієї країни, в якій вона сподівається краще забезпечити потреби свої та своїх близьких. Тому обов'язок державного керівництва – приймати прибулих чужинців і тою мірою, якою це не зашкодить благові власній спільноті, сприяти намірам тих, хто захоче увійти до нового суспільства.

Тому Ми користуємося нагодою, щоб відкрито підтримати і схвалити всі починання, які, у згоді з принципами братерства і християнської любови, спрямовані на полегшення бідувань тих, хто змушений емігрувати.

Ми не можемо не закликати всіх людей доброї волі до вдячності тим міжнародним організаціям, які докладають стільки турботи до цієї дуже важливої справи.

З іншого боку, Ми з великим болем спостерігаємо, що держави з більш розвиненою економікою виготовили силу-силенну зброї й далі її виготовляють, вкладаючи в цю справу

величезні інтелектуальні й матеріальні ресурси. Через це і громадяни цих націй мусять нести великий тягар, і іншим країнам бракує засобів для економічного й соціального поступу.

Як причину такого військового виробництва зазвичай наводять те, що, мовляв, у цих обставинах мир може бути в безпеці лише тоді, коли він спирається на достатню озброєність. Проте як тільки десь зростає військова потуга, одразу й деінде починають сильніше прагнути до примноження зброї; а коли якась нація подбала про атомний арсенал, то для інших націй це стає причиною, щоб намагатися й собі виготовити атомну зброю рівної нищівної сили.

Внаслідок цього народи постійно перебувають у страхі – немовби перед бурею, що насувається і щомиті може вибухнути зі страхітливою силою; і даремно, адже зброї справді більш ніж досить. Хоч ледве чи можна повірити, що є люди, які хотіли б на собі відчути погибель і велику руїну, що постає з такої війни, та не можна заперечувати й того, що пожежу війни може розпалити якийсь непередбачений випадок. До того ж, хоч велетенська потуга озброєнь нині утримує людей від розв'язання війни, є підстави побоюватися, що навіть випробування атомних пристроїв з військовою метою, якщо їх не припинити, можуть становити поважну загрозу для різних видів життя на Землі.

Тому справедливість, правний розум і почуття людської гідності наполегливо вимагають, щоб було припинено гонку озброєнь; щоб засоби ведення війни, які є в розпорядженні різних держав, було скрізь і водночас скорочено; щоб було заборонено атомну зброю; нарешті, щоб усі прийшли до того, щоб одностайно проголосити роззброєння під дійовим взаєм-

ним контролем. Наш Попередник, блаженної пам'яті Пій XII, напучував: «Усіма силами треба запобігати того, щоб загальна війна між усіма народами не лютувала над людством утретє: вона-бо спричинить стільки економічних і соціальних втрат, із нею буде пов'язано стільки лих і морального занепаду» (50).

І все ж усі мають бути переконані, що ні гонка озброєнь не може бути припинена, ні озброєння не можуть бути скорочені чи скрізь ліквідовані, якщо це роззброєння не буде повним і ґрунтовним і не торкатиме умів, тобто якщо всі не докладуть щирих, одностайних зусиль, щоб прогнати з душі страх і тривожне очікування війни. А це вимагає, щоб на зміну нинішньому верховному законові підтримання миру прийшов цілком інший, який постановляв би, що справжній міцний мир між народами може полягати лише у взаємній довірі, а не у рівновазі озброєнь. Ми віримо, що це можливо, адже йдеться про справу не тільки відповідну до вимог правного розуму, а й вельми бажану і сповнену потенційних благ.

По-перше, йдеться про справу, якої вимагає розум. Справді, як усім відомо, чи принаймні має бути відомо, взаємини між державами – так само, як відносини між окремими людьми, – слід будувати не силою зброї, а згідно з нормами правного розуму, тобто за нормами правди, справедливості, діяльної єдності умів.

Далі, кажемо, що така справа є дуже бажаною. Хто ж не прагне якнайпалкіше, щоб було стримано загрозу війни, збережено непорушним мир і укріплено його дедалі міцнішим захистом?

Нарешті, ця справа сповнена потенційних благ, адже вигоду від неї здобудуть геть усі: і окремі люди, й сім'ї, і народи,

і всесвітня людська родина. Про це гласить напучення Нашого Попередника Пія XII, яке й досі лунає в наших вухах: «Від миру ніщо не гине, війна – може занепасти все» (51).

А коли так, то Ми, заступник на землі Спасителя світу і Творця миру Ісуса Христа, витлумачивши найпалкіші прагнення всієї людської родини та спонукувані батьківською любов'ю до всіх людей, вважаємо частиною свого обов'язку просити і благати людей – передусім тих, хто керує державою, – щоб не жаліли жодних зусиль і труду, аж поки життя людства не відповідатиме людському розумові й гідності.

Нехай найавторитетніші зібрання експертів ретельно дослідять, яким способом найкраще досягти людської рівноваги у взаєминах між країнами всього світу; кажемо про ту рівновагу, яка полягає у взаємній довірі, щирості домовленостей і неухильному дотриманні прийнятих умов. Це питання треба всебічно зважити, щоб вийти на ті засади, які започатковували б дружні, міцні й корисні угоди.

Щодо Нас, то Ми невпинно возносимо до Бога уклінні молитви, щоб Він своєю поміччю з висот учинив Наші труди успішними та плідними.

Додаймо те, що міждержавні відносини треба впорядковувати за нормою свободи. Це означає, що жодній нації не вільно робити нічого, що несправедливо утискало б інші нації або невинно стояло б на заваді їхнім інтересам. Навпаки, інші нації конче треба підтримувати у дедалі кращому усвідомленні їхніх обов'язків, у їхньому змаганні до нового й корисного, у їхньому завязатті до власного поступу в різних ділянках.

Оскільки всіх людей поєднує спільне походження, спільне християнське Відкуплення, спільна вища мета і їх усіх покликанню приєднуватися до єдиної християнської родини, то в енцикліці *Mater et Magistra* Ми закликаємо заможніші країни всіляко допомагати тим, які перебувають на шляху економічного розвитку (52).

Нині ж із великою втіхою в душі визнаємо, що сприйняття цих напучень дуже поширилося, і віримо, що воно поширюватиметься й надалі, а убогіші країни якнайшвидше зроблять такий поступ в економіці, що їхні громадяни зможуть вести життя, відповідніше до людської гідності.

Однак варто знову й знову наголошувати, що народам треба так допомагати, щоб вони могли зберігати власну свободу, відчуваючи, що в економічному й соціальному поступі їм відведено головні ролі або що саме на них лягає найбільший тягар у здійсненні цього діла.

Про це Наш Попередник, блаженної пам'яті Пій XII, мудро повчав: «Новий порядок речей, що спирається на норми чесности, цілковито забороняє шкодити свободі, цілості й безпеці інших націй, незважаючи на їхній розмір і здатність до оборони. І хоч майже неминуче трапляється так, що великі країни, переважаючи багатством і могутністю, самі встановлюють правила в економічних співтовариствах із меншими країнами, все ж у цих малих країн, за умови дотримання спільного для всіх блага, не можна відібрати права вільно керувати власною державою чи зберігати нейтралітет у міжнародних конфліктах згідно з настановами природного права і права народів; малим країнам також належить право захищати своє економічне зростання. Лише за умови забезпечення цих прав малі нації зможуть узгоджувати між

собою плекання спільного для всіх блага і турботу про добробут власних громадян – чи то в матеріальних статках, чи то у плеканні й розвитку духовности» (53).

Отож розвинені держави, у різні способи підсобляючи нужденнішим, конче мусять якнайглибше поважати в кожному народі його характерні риси й успадковані від предків громадянські інститути, а також остерігатися всякого наміру над ними домінувати. Якщо так чинити справедливо, то це «вочевидь принесе неабияку користь для єднання всіх країн немовби в одну спільноту, де кожна з країн, усвідомлюючи власні права й обов'язки, як рівна серед рівних прагнутиме до розквіту всіх народів» (54).

У наші часи людські уми дедалі більше проймаються переконанням, що всякий спір, який виникає між народами, треба розв'язувати не зброєю, а угодами і домовленостями.

Мусимо визнати, що це переконання здебільшого зумовлене тією несамовитою силою знищення, якою наділена сучасна зброя, і страхом тих страждань та жахливої руїни, що їх спричиняє ця зброя. Тому в нашу добу, що сповнена атомною потугою, відновлювати порушені права за допомогою війни є безглуздя.

На жаль, Ми все ж таки бачимо, як народи улягають страхом як найвищому законові, а тому роблять величезні військові витрати. Вони стверджують – і Ми не маємо підстав їм не вірити, – що роблять це не для того, щоб утискати інших, а щоб відрадити їх від учинення нападу.

І все ж варто сподіватися, що народи, зав'язуючи стосунки і спілкуючись одне з одним, краще усвідомлять, що їх пов'язує

між собою людська природа, і що до найголовніших спільних природних обов'язків належить те, щоб звичаї окремих людей і цілих народів визначала любов, а не страх; адже саме любов провадить людей до щирого й різноманітного єднання зусиль і умів, з якого вони можуть здобути стільки благ.

IV

Новітній поступ науки й техніки, справивши величезний вплив на людські звичаї, став для людей усього світу спонукою до дедалі тіснішої співпраці й згуртування. Нині дуже зріс обмін товарами, ідеями і людьми, а тому надзвичайно примножилися взаємини між громадянами, родинами, групами-посередниками, які належать до різних націй, а також почастішали зустрічі між керівниками різних держав. Водночас і різні національні економіки дедалі більше залежать одна від одної, тож усі вони, з'єднавшись між собою, становлять немовби всесвітню економічну систему; нарешті, суспільний поступ, порядок, безпека і спокій кожної держави конче пов'язані з поступом, порядком, безпекою і спокоєм інших держав.

З огляду на це очевидно, що поодинокі країни не можуть належно задовольняти свої потреби і гідно розвиватися окремо від інших; добробут і поступ кожної країни, з одного боку, залежать від добробуту й поступу решти країн, а з іншого боку – самі їх зумовлюють.

Єдність людської громади не зруйнує жодна доба, якщо її визначатимуть люди, рівноправні у своїй природній гідності. Адже із самої людської природи випливає потреба у прагненні до всесвітнього блага, тобто такого, що стосується цілого людства.

У минулому вважалося, що спільне всесвітнє благо можуть забезпечити правителі держав. І вони таки намагалися це робити через послів своєї нації, через збори і наради перших осіб країни, через угоди й домовленості, – тобто вдаючись до шляхів і засобів, визначених правом: чи природним, чи правом кожного народу, чи спільним для всіх націй.

Натомість у наші дні взаємини між країнами зазнали великих змін. З одного боку, у зв'язку зі спільним благом усіх народів постають складні й нагальні питання величезної ваги, особливо щодо захисту миру й безпеки в усьому світі; з іншого боку, хоч би скільки досліджень і нарад проводили в пошукові відповідних правових засобів рівноправні керівники окремих націй, – вони не можуть цього досягти; і не тому, що їм бракує щирого бажання і завзяття, а тому, що їхня влада не досить могутня.

Отож у сучасних обставинах ні конституцію і устрій держав, ні силу, що її має державна влада в усіх націях світу, не можна вважати адекватними для примноження спільного блага всіх народів.

Навіть більше: коли старанно зважити, з одного боку, глибинну суть спільного блага, а з іншого – природу і функції влади, то кожен побачить, що між обома конче існує зв'язок. Адже моральний лад, потребуючи державної влади для примноження спільного блага в громадянському суспільстві, так само вимагає, щоб влада справді була спроможна це здійснити. Звідси випливає, що урядові інституції, на яких тримається державна влада, через які вона діє і досягає своєї мети, мають бути наділені такою поставою і дієвістю, щоб могли сприяти спільному благові шляхами та способами, відповідними у тій чи тій ситуації.

Оскільки спільне благо всіх народів нині ставить питання, які стосуються кожного з них; оскільки ці питання може розв'язати лише державна влада з достатньо широкими повноваженнями, структурою і засобами, влада, яка діяла б по всіх краях землі, – то сам моральний лад вимагає таку владу встановити.

Цю загальну владу, чиї розпорядження мали б силу в усьому світі й яка провадила б до спільного блага усіх, треба заснувати за одностайної згоди всіх народів, а не примусово. Оскільки ж ця влада мусить ефективно виконувати свої обов'язки, то їй годиться бути збалансованою, безсторонньою і спрямованою на спільне благо всіх народів. Адже в разі примусового насадження такої всесвітньої влади з боку могутніших націй правомірно виникатиме побоювання, що вона або служитиме вигоді небагатьох, або залежатиме від якоїсь однієї нації, через що сила й ефективність її дій опиняться під загрозою. Хоч нації дуже відрізняються між собою мірою зростання матеріальних благ і збройною міццю, усі вони якнайзавзятіше боронять свою рівноправність і перевагу власного способу життя. Тож не дивно, що країни дуже неохоче підпорядковуються владі, яку або насаджено силою, або встановлено без їхньої участі, або ж вони не прийняли її добровільно.

І про спільне благо окремих країн, і про загальну користь їх усіх можна судити лише з огляду на людську особу; тому всесвітня державна влада має найдужче прагнути до того, щоб визнавати права людської особи, віддавати їм належну шану, зберігати їх непорушними і дедалі розширювати. А досягати цього вона може або самотійно – якщо так догідніше, – або створюючи в усьому світі такі умови, за яких очільники окремих держав ефективніше нестимуть свою службу.

До того ж, як в окремих країнах у відносинах державної влади з громадянами, сім'ями і групами-посередниками треба керуватися принципом субсидіарності [допоміжності] обов'язків, так і у взаєминах між всесвітньою владою і властями окремих націй має панувати той сам принцип. А саме: для всесвітньої влади властиво розглядати і розв'язувати ті питання, які постають стосовно спільного блага усіх і належать до економічної, соціальної, політичної чи освітньої сфери; питання такої великої ваги, широкого засягу і пекучої нагальності, що для керівників окремих країн успішне залагодження їх слід вважати неможливим.

Це означає, що згаданій всесвітній владі не слід ні обмежувати діяльності, притаманної державній владі окремих країн, ні перебирати її на себе. Навпаки, вона мусить змагати до усталення в усьому світі такого стану речей, за якого не лише державна влада кожної країни, а й окремі люди і групи-посередники зможуть упевненіше здійснювати свої функції, виконувати свої обов'язки й домагатися своїх прав (55).

Як усім відомо, 26 червня 1945 року було засновано Організацію Об'єднаних Націй (скорочено – ООН), якій підпорядковано нижчі органи, що складаються із членів, висунутих від урядів різних держав. Цим органам доручено здійснювати в усьому світі важливі функції в ділянках економіки, суспільного життя, культури, освіти й охорони здоров'я. Однак найперше завдання Організації Об'єднаних Націй – берегти і зміцнювати мир між народами, а також плекати й підтримувати дружні стосунки між ними, що спираються на засади рівності, взаємоповаги і взаємодопомоги у всіх царинах людської діяльності.

Видатним свідченням завбачливості цієї Організації є Загальна Декларація прав людини, яку ухвалила Генеральна

асамблея ООН 10 грудня 1948 року. В преамбулі цієї Декларації стверджується, що всім народам і націям світу треба передусім того домагатися, щоб усі права і свободи, описані в Декларації, були дійсно визнані й непорушно збережені.

Певна річ, Ми не можемо оминати й того, що деякі пункти тієї Декларації декому видаються сумнівними, і на це є підстави. І все ж Ми вважаємо, що Декларацію треба сприймати неначе першим кроком до встановлення юридичного й політичного устрою для всіх народів світу; вона ж бо визнає гідність людської особи і стверджує право кожної людини на вільний пошук істини, на дотримання норм чесности, на виконання обов'язку справедливості, на гідний людини спосіб життя та на все, що з цим пов'язано.

Отож ми палко прагнемо, щоб Організація Об'єднаних Націй спромоглася дедалі краще пристосовувати свою форму і свої засоби до широти і шляхетності своїх обов'язків. Нехай чимшвидше надійде той час, коли ООН зможе дієво захищати права людської особи: права, які безпосередньо впливають із гідності людської особи, а тому є універсальними, непорушними і незмінними, тим паче, що люди, які нині що день, то ширше беруть участь у політичному житті своїх націй, дедалі активніше дбають і про загальнолюдські інтереси й дедалі краще усвідомлюють свою належність, як живих членів, до всесвітньої людської родини.

V

Тут Ми знову закликаємо Наших дітей завзятіше долучатися до керівництва державою і спільно трудитися на благо всього людського роду і власної країни. Не менш важливо,

щоб вони, прояснені світлом християнства і ведені любов'ю, прагнули до того, щоб економічні, соціальні, культурні та громадські інституції не заважали, а, навпаки, допомагали людям у природному – і надприродному – самовдосконаленні.

Однак для того, щоб громадська діяльність пройнялася правильними нормами і християнськими засадами, Нашим дітям не досить небесного світла віри і запалу поширювати добро; вимагається, щоб вони проникали у самі громадські інституції та впливали на них ізсередини своєю ефективною діяльністю.

А оскільки сучасне життя людини і громади позначене великими досягненнями в науці й техніці, то, певна річ, ніхто не може бути залучений до громадських інституцій, якщо не має наукових знань, не здобув технічного вишколу і, врешті-решт, якщо не є фахівцем своєї справи.

Однак і цього не можна вважати достатнім, щоб надати щоденним взаминам людянішого характеру, який конче опирається на правду, керується справедливістю, черпає силу з взаємної любови між людьми, при звичаєній до свободи.

Для справжнього досягнення цієї мети людям треба якнайпильніше дбати, по-перше, про дотримання у цьому житті законів, властивих для тієї чи тієї речі, і норм, відповідних до природи кожної з них; далі, про узгодження своїх дій із настановами моралі, тобто про таку поведінку, якою вони або здійснювали б свої права, або виконували б обов'язки. Інакше кажучи, розум вимагає, щоб люди, слухаючись порад і заповідей Божого промислу, спрямованих на наше спасіння, і не забуваючи про власну совість, так поводитись у життєвих ділах, щоб їхні наукові, технічні, професійні здобутки завше поєднувалися з духовними цінностями.

Однак добре відомо й те, що громадські інституції країн, з давніх-давен вихованих на християнському вченні, хоч і процвітають нині завдяки науково-технічному прогресові й багаті на засоби, придатні для досягнення будь-якої мети, проте часто дуже слабо перейняті християнською мотивацією і християнським натхненням.

Постає правомірне запитання: як таке могло статися, коли для встановлення цих законів доклали – і далі докладають – неабиякого труду ті, що визнають себе християнами і справді узгоджують своє життя, принаймні частково, з євангельськими нормами? Гадаємо, причину варто шукати в тому, що характер їхніх вчинків не збігається з їхньою вірою. Отож їм годилося б так відновити в собі єдність інтелекту і духу, щоб у їхніх вчинках водночас панували світло віри і сила любови.

А що у Христових вірних дедалі частіше характер вчинків відбігає від релігійних переконань, то це, вважаємо, постає з їхньої недостатньої обізнаности з християнськими звичаями і настановами християнського вчення. Надто часто і багато де вірні докладають неоднакових зусиль до пізнання релігійного і мирського: наукові студії доводять до кінця, а от у релігійній освіті зазвичай обмежуються початками. Отож необхідно, щоб навчання молоді було повним, неперервним і поданим у такий спосіб, за якого пошана до релігійних цінностей і духовна чеснота просуватимуться в ногу з вивченням наук і опануванням що день, то розвиненішої техніки. До того ж годиться наставляти молодь щодо належного виконання своїх обов'язків (56).

І все ж у цьому ділі вважаємо за догідне нагадати, як нелегко правильно зрозуміти співвідношення між людськими долями й вимогами справедливости, тобто належно окреслити, до яких ступенів і в яких формах узгоджувати доктринальні засади та вказівки з реальним станом людського співжиття.

А визначати ті ступені й форми тим важче, що в цю нашу добу, за якої кожен має докладати своєї праці до всесвітнього спільного блага, щораз більше прискорюється перебіг подій. Тому, оскільки треба щоденно глядіти, як краще узгодити суспільне життя з вимогами справедливості, то нехай наші діти не гадають собі, що їм можна зупинитися на досягнутому і вдовольнитися пройденим шляхом.

Навпаки, кожній людині варто розсудити, що досі здійсненого не досить порівняно з тим, у чому ще є потреба; а тому треба братися за дедалі більші й доречніші починання на виробництві, у корпораціях, у профспілках, у системі страхування, в культурних інституціях, у правоохоронній системі, в державних структурах, в охороні здоров'я, у спорті тощо. Адже оця наша доба вимагає, щоб люди, відкривши атом і вирвавшись у космічні простори, прокладали нові дороги, спрямовані в нескінченність.

Ті принципи, на яких Ми досі наголошували, беруть початок і з самої природи речей, і, найчастіше, з устрою природних законів. Тому часто буває так, що у здійсненні цих принципів католики різним чином поєднують свої зусилля або з християнами, відділеними від Апостольського Престолу, або з людьми, які, хоч і не визнають християнської віри, але наділені розумом і природною моральністю. «Коли це стається, нехай ті, хто визнає себе католиком, добре пильнують, щоб завше бути послідовними і не вдаватися до таких компромісів, які могли б завдати шкоди релігійному благочестю або моральності. Проте водночас нехай виявляють себе такими, що й до чужої думки зважено та прихильно ставляться, і не лише на свою користь все обертають, і готові з вірою та об'єднаними силами здійснювати те, що або за своєю природою є добрим, або провадить до добра» (57).

Завжди справедливо розрізняти саму помилку і того, хто помиляється, – навіть коли йдеться про людей, які схилилися проти істини або неналежно пізнали речі у питаннях релігії чи етики. Адже людина, що помилилася, не втрачає через це своєї людськості і не губить особистої гідності, на яку треба завше зважати. До того ж у людської природи ніколи не гине здатність долати помилки і шукати істину, та й допомоги від усевидючого Бога ніколи людині в цьому ділі не забракне; а відтак може трапитися, що той, хто нині не має чіткої віри чи збочив у хибні гадки, пізніше, прояснений Божим світлом, зможе досягнути істини. Адже й католики, спілкуючись у мирських справах із людьми, які або взагалі не вірять у Христа, або вірять неправильно, бо заблукали, – можуть дати їм нагоду чи поштовх перейти на бік істини.

А відтак цілком правильно розрізняти гадки фальшивих філософів про природу, початок і кінець світу й людини, і ті починання, які маємо чи то в економічній та соціальній сфері, чи в культурі, чи в управлінні державою, навіть якщо вони беруть свій початок і натхнення із тих гадок. Адже на відміну від вчення, яке, коли вже його чітко сформульовано, далі не змінюється, згадані починання пов'язані з мінливими реальними обставинами, а тому хоч-не-хоч від них залежать. А втім, хто заперечуватиме, що такі починання можуть мати в собі щось добре й похвальне – тією мірою, якою вони відповідають настановам правного розуму і передають правомірні людські прагнення?

Тому деколи може бути так, що ті спілки для якоїсь практичної діяльності, котрі раніше, здавалося, не приносили жодної користі, або вже тепер є плідними, або передбачається, що будуть такими в майбутньому. Але розважити, чи вже прийшла пора, а до того ж постановити, якими способами і до яких ступенів треба спільно шукати справжньої користі в економічній

і соціальній сферах, у культурі, в управлінні державою, і цього всього навчити – може лише розсудливість, урядниця всіх чеснот, які керують життям і окремих людей, і людських спільнот. Якщо ж ідеться про католиків, то розв'язувати проблеми такого плану передусім належить тим, хто посідає чільні ролі у громадянському суспільстві чи зокрема у тій чи тій сфері, – аби тільки вони передовсім дотримувалися засад природного права, йшли за соціальною доктриною Церкви, слухалися настанов церковної влади. Нікому не варто забувати, що Церкві належить право і обов'язок не лише зберігати вчення про віру та мораль, а й здійснювати владу над власними дітьми також у царині земних справ, коли є потреба розсудити, як те вчення впроваджувати в життя (58).

Не бракує людей, наділених духовною величчю, які – коли стикаються з обставинами, що не надто узгоджуються з вимогами справедливості або цілковито їм суперечать, – загоряються прагненням усе виправити, та їхній порив до цього скидається на справжню революцію.

Ми хотіли б нагадати таким людям, що все у природі росте поступово, а тому й у людських інституціях можна щось покращити лише крок за кроком, починаючи з низів. Про це й Наш Попередник, блаженної пам'яті Пій XII, застерігає такими словами: «Спасіння і справедливість полягають не у збуренні старих порядків, а в добре усталеному розвитку. Адже розперзаність духу завжди все знищує, але нічого не будує; розпалює, а не вгамовує пожадання; нарешті, навіть коли вже не сіє ненависти й розрухи, то аж ніяк не мирить між собою суперників, а радше змушує людей і політичні кліки тяжкими трудами відновлювати колишню споруду з породжених розбратом руїн» (59).

Отож до найповажніших обов'язків великодушних людей треба віднести те, щоб вони, маючи за провідників і вчителів правду, справедливість, любов і свободу, започатковували нові взаємини у людському суспільстві: між окремими громадянами; між громадянами та їхніми країнами; між країнами; нарешті, між окремими людьми, родинами, групами-посередниками та окремими країнами, з одного боку, і всесвітньою людською спільнотою – з іншого. Кожен мав би такий обов'язок за вельми почесний, адже завдяки йому може настати справжній мир, згідно з порядком, що його встановив Бог.

Певна річ, цих людей надто мало як на такі потреби, але вони мають дивовижні заслуги перед людством, тож вони й достойні Нашої прилюдної хвали, а разом із нею – закликують ще завзятіше наближати спасенну мету. Водночас це вселяє надію, що до цих людей приєднається багато інших, насамперед християн, спонукуваних усвідомленням свого обов'язку і любов'ю. Адже кожному, хто пізнав Христа, годиться стати у людському згромадженні зблиском світла, поживою любови й неначе закваскою для цілого множення; а це тим певніше станеться, чим тісніше душа кожного лучитиметься з Богом.

Ніколи не запанує мир серед усього людства, якщо він не пануватиме в душі кожної людини, тобто якщо кожен не берегтиме всередині себе того ладу, що його наказав оберігати Бог. Саме про це запитує людину св. Августин: «Твоя душа хоче бути здатною долати жадання? Хай скориться вищому і підкорить нижче; і буде мир у тобі, істинний, певний, доладний. Який же лад цього миру? Бог повеліває душі, душа – тілові; нема нічого доладнішого за це» (60).

Тому-то все, чого Ми досі повчали про питання, які так хвилюють сучасне людське суспільство і які щонайтісніше пов'язані з поступом людства, постало в Нашій душі від пал-

кого прагнення, яким, знаємо, горять і всі люди доброї волі: щоб на цій Землі укріпився мир.

Ми, хоч і недостойні свого служіння, маємо владу заступати Того, кого пророк через одкровення прозірливої душі назвав «Князем миру» (пор. Іс. 9: 6); а тому вважаємо, що Наш обов'язок – присвятити свої помисли, турботи і зусилля плеканню цього спільного блага. І все ж мир – лише порожнє слово, якщо не спирається на той уклад речей, що його перші штрихи Ми з великою надією окреслили у цій енцикліці: уклад, ґрунтований на істині, встановлений згідно з настановами справедливості, живлений любов'ю і нею сповнений, остаточно здійснений під захистом свободи.

Це діло слід вважати таким величним і таким піднесеним, що людина, навіть наділена гідною похвали доброю волею, ніколи не доведе його до кінця, покладаючись лише на власні сили. Адже для того, щоб людське суспільство якомога ближче уподібнилося до Царства Божого, йому вкрай необхідна допомога небесної Милости.

Отож сам порядок речей вимагає, щоб у ці священні дні Ми возносили уклінні молитви до Того, хто своїми тяжкими муками і своєю смертю не лише знищив гріх – джерело і главу розколу, злиднів, нерівності, – а й пролиттям власної крові повернув людському роду благодать небесного Отця і наділив його дарами миру: «Бо Він – наш мир, Він, що зробив із двох одне. ... Він прийшов звістувати мир вам, що були далеко, і мир тим, що були близько» (Еф. 2: 14–17).

Та сама звістка лунає і у священних обрядах цих днів: «Воскрес Ісус, Господь наш; ставши серед учнів своїх, мовив: “Мир вам, алилуя!”: возрадувалися учні, уздрівши Господа»

(61). Христос приніс нам мир і мир нам залишив: «Мир залишаю вам, мій мир даю вам; не так, як світ дає, даю вам його» (Йо. 14: 27).

Тож гарячими молитвами просімо у божественного Відкупителя того миру, що його Він нам приніс. Нехай Він очистить людські душі від усього, що може мир зруйнувати, і зробить усіх свідками істини, справедливості й братньої любови; а до того ж нехай прояснить своїм світлом уми тих, хто править народами, щоб вони поряд із гідним добробутом забезпечували громадянам прекрасний дар миру. Нарешті, нехай Христос пробудить у кожній людині бажання пробивати ті мури, які розділяють людство, і зміцнювати сув'язь взаємної любови задля порозуміння між усіма і прощення кривдників, – так, щоб під Його проводом і покровительством усі народи по-братньому обійнялися і щоб між ними завше панував і розцвітав такий бажаний для всіх мир.

А наостанок, Велебні Браття, прикликаючи, щоб цей мир зійшов на доручену вам паству, передовсім задля користі найубогіших, які особливо потребують помочі й опіки; з великою любов'ю в Господі вам, священникам обох клирів, Богу посвяченим монахам і монахиням, особливо тим, хто великодушно коритиметься цьому нашому закликові, уділяємо апостольське благословення; а для всіх людей доброї волі, яких також стосується ця енцикліка, благаємо у всевишнього Бога спасіння і добробуту.

*Дано в Римі при [церкві] св. Петра,
на Вечерю Г.Н.І.Х., дня 11 квітня року 1963,
Нашого архієрейства – п'ятого.*

Папа Йоан XXIII

[Примітки:]

(1) Папа Йоан XXIII. Енцикліка *Pacem in terris*: про встановлення миру між усіма народами в істині, справедливості, любові та свободі [Велебним Братам патріярхам, примасам, архієпископам, єпископам та іншим місцевим ординаріям, що перебувають у мирі й сопричасті з Апостольським Престолом, клирові й Христовим вірним усього світу і всім людям доброї волі], 11 квітня 1963 року // *AAS* 55 (1963), с. 257–304.

(2) Пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1942 року // *AAS* 35 (1943), с. 9–24; Йоан XXIII. Проповідь, 4 січня 1963 року // *AAS* 55 (1963), с. 89–91.

(3) Пор. Пій XI. Енцикліка *Divini Redemptoris* // *AAS* 29 (1937), с. 78; *EE* 5/1223; Пій XII. Радіозвернення на свято П'ятдесятниці, 1 червня 1941 року // *AAS* 33 (1941), с. 195–205; *EE* 6/app.

(4) Пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1942 року // *AAS* 35 (1943), с. 9–24.

(5) Божественні настанови, 1. IV, гл. 28, 2 // *PL* 6, 535.

(6) Енцикліка *Libertas praestantissimum* // *Acta Leonis XIII*, VIII, 1888, с. 237–238; *EE* 3.

(7) Пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1942 року // *AAS* 35 (1943), с. 9–24.

(8) Пор. Пій XI. Енцикліка *Casti connubii* // *AAS* 22 (1930), с. 539–592; *EE* 5/447–582; пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1942 року // *AAS* 35 (1943), с. 9–24.

(9) Пій XII. Радіозвернення на свято П'ятдесятниці, 1 червня 1941 року // *AAS* 33 (1941), с. 195–205; *EE* 6/app.

(10) Пор. Лев XIII. Енцикліка *Rerum novarum* // *Acta Leonis XIII*, XI, 1891, с. 128–129; *EE* 3.

(11) Пор. Йоан XXIII. Енцикліка *Mater et Magistra* // *AAS* 53 (1961), с. 422; *EE* 7/304.

(12) Пій XII. Радіозвернення на свято П'ятдесятниці, 1 червня 1941 року // *AAS* 33 (1941), с. 195–205; *EE* 6/app.

(13) Пор. Йоан XXIII. Енцикліка *Mater et Magistra* // *AAS* 53 (1961), с. 428; *EE* 7/333.

(14) Пор. Енцикліка *Mater et Magistra* // *AAS* 53 (1961), с. 430; *EE* 7/341.

(15) Пор. Лев XIII. Енцикліка *Rerum novarum* // *Acta Leonis XIII*, XI, 1891, с. 134–142; *EE* 3; Пій XI. Енцикліка *Quadragesimo anno* // *AAS* 23 (1931), с. 199–200; *EE* 5/646–651; Пій XII. Енцикліка *Sertum laetitiae* // *AAS* 31 (1939), с. 635–644; *EE* 6/85–101.

(16) Пор. *AAS* 53 (1961), с. 430; *EE* 7/341.

(17) Пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1952 року // *AAS* 45 (1953), с. 33–46.

(18) Пор. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1944 року // *AAS* 37 (1945), с. 12.

(19) Пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1942 року // *AAS* 35 (1943), с. 21.

(20) Пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1942 року // *AAS* 35 (1943), с. 14.

(21) *Сумма теології*, I–II, q. 19, а. 4; пор. А. 9.

(22) На Послання до Римлян, гл. 13, ряд. 1–2, гомілія XXIII // *PG* 60, 615.

(23) Лев XIII. Енцикліка *Immortale Dei* // *Acta Leonis XIII*, V, 1885, с. 120; *EE* 3.

(24) Пор. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1944 року // *AAS* 37 (1945), с. 15.

(25) Пор. Лев XIII. Енцикліка *Diuturnum illud* // *Acta Leonis XIII*, II, 1880–1881, с. 274; *EE* 3.

(26) Пор. Лев XIII. Енцикліка *Diuturnum illud* // *Acta Leonis XIII*, II, 1880–1881, с. 278; *EE* 3; енцикліка *Immortale Dei* // *Acta Leonis XIII*, V, 1885, с. 130; *EE* 3.

(27) *Сумма теології*, I–II, q. 93, а. 3 ad 2um; пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1944 року // *AAS* 37 (1945), с. 5–23.

(28) Пор. Лев XIII. Енцикліка *Diuturnum illud* // *Acta Leonis XIII*, II, 1880–1881, с. 271–272; *EE* 3; Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1944 року // *AAS* 37 (1945), с. 5–23.

(29) Пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1942 року // *AAS* 35 (1943), с. 13; Лев XIII. Енцикліка *Immortale Dei* // *Acta Leonis XIII*, V, 1885, с. 120; *EE* 3.

(30) Пор. Пій XII. Енцикліка *Summi pontificatus* // *AAS* 31 (1939), с. 413–453; *EE* 6/1–84.

(31) Пор. Пій XI. Енцикліка *Mit brennender Sorge* // *AAS* 29 (1937), с. 159; *EE* 5/1178; енцикліка *Divini Redemptoris* // *AAS* 29 (1937), с. 65–106; *EE* 5/11971280.

(32) Лев XIII. Енцикліка *Immortale Dei* // *Acta Leonis XIII*, V, 1885, с. 121; *EE* 3.

(33) Пор. Лев XIII. Енцикліка *Rerum novarum* // *Acta Leonis XIII*, XI, 1891, с. 133–134; *EE* 3.

(34) Пор. Пій XII. Енцикліка *Summi pontificatus* // *AAS* 31 (1939), с. 433; *EE* 6/44.

(35) Пор. *AAS* 53 (1961), с. 417; *EE* 7/286.

(36) Пор. Пій XI. Енцикліка *Quadragesimo anno* // *AAS* 23 (1931), с. 215; *EE* 5/700.

(37) Пор. Пій XII. Радіозвернення на свято П'ятдесятниці, 1 червня 1941 року // *AAS* 33 (1941), с. 200; *EE* 6/app.

(38) Пор. Пій XI. Енцикліка *Mit brennender Sorge* // *AAS* 29 (1937), с. 159; *EE* 5/1178; енцикліка *Divini Redemptoris* // *AAS* 29 (1937), с. 79; *EE* 5/1226; пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1942 року // *AAS* 35 (1943), с. 9–24.

(39) Пор. Енцикліка *Divini Redemptoris* // *AAS* 29 (1937), с. 81; *EE* 5/1228; пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1942 року // *AAS* 35 (1943), с. 9–24.

(40) Йоан XXIII. Енцикліка *Mater et Magistra* // *AAS* 53 (1961), с. 415; *EE* 7/276.

(41) Пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1942 року // *AAS* 35 (1943), с. 21.

(42) Пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1944 року // *AAS* 37 (1945), с. 15–16.

(43) Пор. Пій XII. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1942 року // *AAS* 35 (1943), с. 12.

(44) Пор. Лев XIII. Апостольське послання *Annum ingressi* // *Acta Leonis XIII*, XXII, 1902–1903, с. 52–80.

(45) Пор. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1941 року // *AAS* 34 (1942), с. 16.

(46) Пор. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1940 року // *AAS* 33 (1941), с. 5–14.

(47) Про Град Божий, 1. IV, гл. 4 // *PL* 41, 115; пор. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1939 року // *AAS* 32 (1940), с. 5–13.

(48) Пор. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1941 року // *AAS* 34 (1942), с. 10–21.

(49) Пор. Йоан XXIII. Енцикліка *Mater et Magistra* // *AAS* 53 (1961), с. 439; *EE* 7/374–376.

(50) Пор. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1941 року // *AAS* 34 (1942), с. 17; Венедикт XV. Заклик до правителів народів, що воюють, 1 серпня 1917 року // *AAS* 9 (1917), с. 418.

(51) Пор. Радіозвернення 24 серпня 1939 року // *AAS* 31 (1939), с. 334.

(52) *AAS* 53 (1961), с. 440–441; *EE* 7/378–384.

(53) Пор. Радіозвернення напередодні Різдва Г.Н.І.Х. 1941 року // *AAS* 34 (1942), с. 16–17.

(54) Йоан XXIII. Енцикліка *Mater et Magistra* // *AAS* 53 (1961), с. 443; *EE* 7/394.

(55) Пор. Пій XII. Промова до молоді дієцезій Італії на зборах Католицької Дії у Римі, 12 вересня 1948 року // *AAS* 40 (1948), с. 412.

(56) Пор. Йоан XXIII. Енцикліка *Mater et Magistra* // *AAS* 53 (1961), с. 454; *EE* 7/442ss.

(57) Енцикліка *Mater et Magistra* // *AAS* 53 (1961), с. 456–457; *EE* 7/457.

(58) Йоан XXIII. Енцикліка *Mater et Magistra* // *AAS* 53 (1961), с. 456–457; *EE* 7/457; пор. Лев XIII. Енцикліка *Immortale Dei* // *Acta Leonis XIII*, V, 1885, с. 128; *EE* 3; Пій XI. Енцикліка *Ubi arcano* // *AAS* 14 (1922), с. 698; *EE* 5/57s; Пій XII. Промова до делегатів з'їзду Міжнародного об'єднання товариств католицьких жінок у Римі, 11 вересня 1947 року // *AAS* 39 (1947), с. 486.

(59) Пор. Промова до робітників дієцезій Італії, зібраних у Римі на свято П'ятдесятниці, 13 червня 1943 року // *AAS* 35 (1943), с. 175.

(60) *Miscellanea Augustiniana ... S. Augustini Sermones post Maurinos reperti*, Roma 1930, с. 633.

(61) Респонсорій на Утрені у Великодню п'ятницю.

ДЛЯ ПОТАТОК